

բանան (banane), եղջեր (caroube), լեղակ, բամակ, բրինձ, եգիպտացորեն, գարի, կարմրացորեն, հաճար, ցորենան, եղեգնաշաքար, վարունգ, սերիբեիլ, նուշ:

Պաղեստինի ծառերու թագաւորն է հոյակապ մայրը, որ հիմակ շատ հազուադէս եղած է: Լիբանանի վրայ մայրի անտառք ալ անհետացած են, որովհետեւ 397 ծառով անտառակ մը միայն մնացած է: Պէտք չէ մոռնալ բեւեկները (Terebinth)՝ որ Յորդանանու աբեւեկներ կողմն անտառներ կը կազմեն: Նմանապէս ժանտաթիւնի գլխաւորաբար Յոյպէի կողմերն աղէկ կ'աճի ինչպէս նաեւ թիթենին իւր զովացուցիչ շքովը: Աբեւեկներն Յորդանանու անտառաց մէջ շատ յաճախ կը գտնուին նաեւ կուենիք (mélèze): Երկու տեսակ կաղնի կայ. մշտադար կաղնին թաւոր լինան վրայ աստ փոք կը տեսնուի, բայց մանաւանդ ի Բասան եւ ի Գաղանդ: Էատ քիչ կը գտնուին արացիա եւ սօսի (platane): Սպիտակ կաղամանիկն Յորդանանու ամուրքը շատ կը բուսնի, նմանապէս Լիբանանու եւ Հերմոնի վրայ: Բեթղէմի մի եւ Գերմանի մօտ ու կարմիր վրայ շատ մրտնի կայ, որ 15—20 ոտք կը բարձրանայ, ստի Սաֆֆէտի բարձունքն ալ կը բուսնի: Արշլիշեալ լեռանց վրայ կը գտնուի նաեւ դալինն: Յորդանանու քով ուռին հակաբար կ'աճի, եւ Պէտուկներն անոր կեղեւը քինայի թանկ կեղեւին տեղը կը գործածեն: Յորդանանու արեւելեան լեռնաշաղկերէն Յորդանան թափուող արեւմտափայլ առուակաց քով՝ վարդասարդի հսկայ եւ ընտիր թփերուն մօտ կ'աճի եղեգն եւ տգենի (ricin): Երեքովի կողմեր կը յաշողն արմառնուայ այլեւայլ տեսակներ, որոնք 20 ոտք երկայն տերեւներ կ'արձակեն: Մոշան շատ հազուադէս է: Էղեգնաշաքար կ'աճի ի Յոյպէ, յԱբբեայ եւ Յորդանանու դաշտավայրեր: Ծխախոտը գրեթէ բոլոր Պաղեստինի մէջ կը մշակուի եւ Մայրի վերջերն արդէն ծաղկած կ'ըլլայ: Ազնիւ բաղամանի ծառն ալ Պաղեստին չի գտնուիր, սակայն Մեռեալ ծովուն եւ Երեքովի մօտերը կը բուսնի կեղծ բաղամանի ծառը, որ պատաստկ տնկող տեսակ մըն է եւ որուն պտուղը, ձիւթապողպ պէս ձմիւրով բաղամանին նման իւր մը կը համուի: Համեմանաց տնկող կը վերաբերին նաեւ կիւ (mastic), լանդանոն, ստաշի (storax), բայց միւս ի Ս. Գիրս յիշատակեալ տնկերը՝ զ. օ. բաղամանի եւ համեմանաց տնկերը ինչպէս են կինամոն (cannelier), խըն-

կունի, կասիա, ինկերդգ (acorus), եւ այլն, եկամուտ բոյսեր են: Վայրի տնկերէն յիշենք նաեւ որով (ivraie), մշէնի (genêt), կիւրբոս, զոպա (hysope) եւ ուրիշ աղային տնկեր, որոնցմէ արեւելեան աճաւոր կը պատրաստուի: Մորմենի, մամիի (prunallier) եւ մինասոն լեռանց վրայ եւ ժայռոտ դարձաւորներու վրայ առատութեամբ կը գտնուի:

Յաւերուք նաեւ քանի մը դիտողութիւնք ինչ ինչ տնկող գործածութեան մասին: Յորդանանու արեւելեան կողմերը կը բուսնի Սինթը (գալար արցղիւն) եւ Սէյեսլը, զորոնք Պէտուկին նաեւ կեղեւին հետ ոգիարի եւ այնու մորթը խաղախորդելու կը գործածէ: — Տնկաղ (potasse). պատրաստելու համար Պէտուկին հետեւեալ տնկեր կ'առնու. Աւնանի (salsola) այլեւայլ տեսակները, խարշափուն բանջարը, կալաքարի խոտը եւ համաւ ըտուրը (zygophyllum proliferum): — Պէտուկին բժշկական տնկերն են աւշինդը, գնափալ, դառնիճ, վարունգ: Բաժակ մը կաթ՝ որուն մէջ այս դառնիճ վարունգէն կտոր մը քանի մը ժամ կեցած է, Պէտուկներուն սովորական մաքրողական գեղն է: Քաղցրարմատ մատուտակը (reglisse) Յորդանանու երկու ամուրքը բազմութեամբ կը գտնուի: Պաղեստինի գեղացիք իւր տնկողի դէմ գեղ կը գործածեն բուն լեռնախոտը (teucurium), կարմիր տերեփուկի (centauree) ծաղիկը եւ սպիտակ ուռնուղ կեղեւը:

Ինքնին իսկ արդէն յայտնի է թէ հոս աւանգուած պաղեստինեան տնկող ցուցակը կատարեալ չէ: Խուլարկու բուսաբան մը՝ որ երեսուն տարի ի վեր այս սուրբ երկրին մէջ կը գեղեցիկ, 2000 տեսակ տնկող հաշուում ըրած է, եւ ասկէ քաղուած է առաջիկայս:

ԱՋԳԱԳՐԱԿԱՆ

ՏՈՃԿԱՐՈՍ ՀԻՈՐԷՍԿԱՆ ՀՈՅԵՐ

Եւալքայալքի գաւառի, որ Տփղիսեան նահանգին է վերաբերում, Բաւրա, Խուլգումա կարմիր կամ եւ մասամբ Յուրս գիւղերի բնակիչները տաճկախօս Հռոմէական հայ են: Սորմք 1829ին գաղթած են Արտասանի գաւառի Գէօլա հասարակութեան ԱՆԷ գիւղից:

Ինչպէս ծերունիները պատմում են, իրենց նախնիքը Էլժիմանական Հայեր են եղած եւ

զանազան ժամանակներում այլևայլ տեղերից եկած բնակած են այս գիւղը: Անցեալ դարում Արտաշանի բէկը արդիւլած է Վէլ եւ շրջակայ Տայախս գիւղերին Տայերէն խօսել եւ ամէն մի անգամ խօսելիս 50 Բաղդադ տուգանք է առած:

Այս ժամանակները մի կապուցին (Capucin) քահանայ, որ միանգամայն պարապում էր բժշկութեամբ, գալիս Արտաշանի բէկին բժշկում է: Երբ բէկը լաւ է դառնում, կապուցինը ուզում է Տեոնանց, պատճառելով թէ իւր պաշտօնն է հռոմեական հաւատք քարոզել: Իսկ բէկը որպէս զի քահանային իրենից շատ էճեռացնէ՝ ուզարկում է մօտակայ Վէլ գիւղը՝ քարոզելու: Վէլցիք, որ քահանայ էին ունեցել, բարի այնտեղ գաղթել էին, կամաց կամաց ընդունում են հռոմեականութիւնը:

Գաղթական ծերունիների ասելով՝ դարուս սկզբում այդ գիւղում բնակում էին 26 տուն հռոմեական Տայք, եւ միայն երեք տուն վրացիք: Անցում այս երեք տունը կազմում էր ժիժո-գելի գերդաստանը: Այս երեք տուն վրացիք յունադասան էին, եւ ունէին իրենց փոքրիկ եկեղեցին: Հռոմեական Տայքն վրացիներին ստիպում էին իրենց կաթուղիկէ կրօնն ընդունելու եւ երբեք միեմանց աղջիկ չէին տալիս անուում, մինչդեռ Էջմիածնական Տայքի Տեա միշտ խնամութիւն էին անում: Կրօնական վիճաբանութիւններ անպակաս էին իրենց մէջ:

Հատերը պատում են, թէ Ղաթայիքի գիւղից Սապոգեւա անուն մի վրացի՝ շատ խնդրել է Վէլի կարապետ քէհի (Կեհեւիչ, գիւղի տանուտիրոջ) աղջկայ՝ Հեղինէի ձեռքը, եւ երբ մերժուել է, ընծաներով հաճեցրել է Արտաշանի բէկին՝ բռնութեամբ խլել աղջիկը եւ տալ իրեն: Սրա դէմ յուզուել եւ բողբջել են Վէլ գիւղի բոլոր հռոմեական Տայքերը, եւ միայն այն ժամանակ են հանգստացել՝ երբ բէկը ստորագրութիւն է առել Սապոգեւայից՝ որ չստիպէ Հեղինէին յունադասանութիւն ընդունելու: Սակայն հակառակ իւր խոստման սաստիկ ստիպում է կնոջ՝ Հեղինէին՝ որ ընդունի յունադասանութիւն եւ երբ սա հաստատ է անում, կապում է ձեռքն ու ոտքը, վերան մածոն քսում, զնում շների առաջ՝ որ լիցն, սուրբ Մեծանը հանեն, որպէս զի յետոյ օրթոդոքս մկրտէ: Այս որ լում են Վէլի Տայ հռոմեականները, բողբջում են Արտաշանի Ալի-բէկին: Բէկը 100 դուռուշ տուգանք է առնում, Սապոգեւէնց Պէտրէի որդի Բովսէփին բանտարկում եւ

խստիւ պատուիրում է նրան՝ ազատ թողնել կնոջ՝ իւր կրօնը դաւանելու: Այնուհետեւ կրօնամուկ վրացին ազատ է թողնում Հեղինէին եւ սա մինչեւ ի մահ մնում է հռոմեական:

1887 թուին այս կնոջ, որ 1829 թուին՝ կարող գաղթականութեան ժամանակ գաղթել էր Դաղկայի գաւառի բնիա գիւղը, գալով մահուան մերձեանքը՝ ստիպում է իւր վրացի որդւոյ՝ որ տանին իրեն գաւառի Տուրս գիւղը, ուր եւ մեռնում ու թաղում է Հռոմեական Տայ ծէսով: Աս գիւղերի բոլոր Հռոմեականները յաճախ յիշում են Վաղդէս անուն Վէլցի Տայ-րենակից մի նահատակ, որ թրիստոնէութեան վերայ վկայել է մարտիրոսական մահուամբ: Այս ժողովուրդը բացի այն որ Տայ տիպն է կրում, այլ եւ իւր աշխատասիրութեան ու տոկոնութեանը նրանից չէ տարբերում: Սրանց ընտանեկան կեանքը, սովորութիւնները բոլորովին Տայական են: Հարսանեաց ժամանակ 12 դուռուշ, ի խորհուրդ 12 առաքելոց, տալիս են աղջկայ մօրը, ինչպէս միւս Տայ գիւղացիները: Թաղման ժամանակ տալիս են «փէ-տատի հացը», որ է գերեզման փորելու մասնակցութեան ուտելիք:

Ընտանեկան բառերից շատերը դեռ Տայական են. Օրինակ՝ Տօք (Տօքբայր), սանա-մէր, սանիկ, խնամի, փեսայ: Ծակատ: Անթիլ, խաչերկաթ, ակիշ, խաժատակիշ, մուխբաշ, ծագի, կճուճ: Կրծկալ, կապան (փորքաշ), խտկուռ, թեւաթի, Գոմ, ախոռ, մարագ, բնկալ, կոնտ, կապ, կրկալ, թառ, փախ: Մատակ, սրփահ, Հարօր, քոթան, խոփ, ձեւիչ, մաճ, մաճկալ, սամի, խաշիլ, մախոխապուր, լալի — Դարձեալ՝ բարեւ, Աստու բարին, բարձրիկուն, գովեցեալ Յիսուս: Կենդանութեան, սաղըլլիք: — Եփեղեցական բոլոր սպասների անուններն եւս Տայական են:

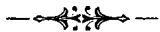
Մարդկանց անունները եւս մեծ մասով Տայական են՝ օրինակ՝ Օսկէհատ, (80 տարեկան մի կին է) Մարգարիտ, Միրբին (Սրբուհի), Հուռոմ, (Հովհաննէ): Եղաբէթ, Հուշան, Վարթուն (86 տարեկան մի կին): Սարգիս, Պապիկ, Գրիգոր, Դերբէս (91 տարեկան ծերունի), Վարդան:

Հայկական ժողովուրդական աղօթքներից սրանք գիտեն «Աստուածածին դուռ կուս ես», «Լուսացաւ» լուսն է բարին՝ եւ այլն: Հին սերունդը իրեն ուղղափառ էր անուանում, իսկ նոր

սերունդը՝ շնորհիւ ուսուցիչներին եւ քահանաներին իրենց՝ «Հայ կաթողիկէ» եւ անուանում եւ աշխատում է սովորել մայրենի լեզուն:

1886 թուի աշխարհագրի ժամանակ՝ նախկին գաւառապետ Սմբատով վրացի իշխանը եկել էր այս գիւղերը եւ աշխատել էր սրանց «վրացի» գրել տալ, սակայն միայն մի տուն՝ վախից՝ վրացի էր գրուել, միւսներն ասել էին թէ Հայ են: Ուստի կարծում եմ, որ բոլորովին անհիմն է՝ ոմանց եւ Զագուրսկիի իւր «Поѣздѣ въ Ахалцыхскій уѣздѣ» աշխատութեան մէջ սրանց «վրացի» կոչելը:

Ե. ԼԱՆԱՅԵԱՆՅ

ՄԱՐԳԱՐԱՅԻՆ ՀԱՄԱԺՈՂՈՎ

Տարւոյս Օգոստ. 24ին բացուեցաւ Մարգարայի Համաժողով մը ինսպրուքի մէջ՝ նոյն քաղաքին մարդաստանկան ընկերութեան 25ամեայ տարեգարծին առթիւ: Համաժողովին մասնակից մեծաւ մասամբ Աւստրիոյ եւ Գերմանիոյ գիտնականք էին, եւ շատ քիչ՝ օտարներ: Ներկայ էր նաեւ մեր ընթերցողաց ծանօթ «Հայ գիւղական տունը» երկսիրութեան հեղինակն Յրգ. Մետրոպ Վ. Տէր-Մովսիսեանց էջմիածնէն, որ Հայ գիւղական կեանքին վրայ բանասիրութիւն մ'աւ ըրաւ:

Համաժողովի նախագահ ընտրուեցաւ հանրածանօթ մարդաստան ֆիրսով, որ իւր ծառասացութեան մէջ մարդաստանութեան անցելոյն եւ ապագային ունենալու գործունեութեան վրայ խօսեցաւ: Մարգարայի Համաժողովին գլխաւոր մէկ խնդրին՝ մարդուն երկրիս վրայ ապրելու նախնական կերպին վրայ խօսելով յիշեցուց որ հնախոսական պատմութիւնը մեծ լոյս առած է նոր ընտելութիւններով: Ինչպէս միշտ՝ այս անգամ ալ խիստ խօսեցաւ գիտնականը տարուիական գրութեան գէմ: Տակաւին լուծուելու խնդրոց առաջնութիւնը առաջարկեց ֆիրսով մարդկային ցեղերու ծագման խնդրին: Սովորաբար կ'ընդունուի որ Ասիա եղած է մարդկութեան հասարակաց որդան եւ Արիայէն անցած է մարդն Արիկէն, ուր սպիտակամորթն թխացած սեւամորթ եղած ըլլայ: Արդ կ'ըսէ ֆիրսով, ծանօթ է ի հարկէ որ կիղիւ արեւու ազգեցութեամբ սպիտակամորթը կը թխանայ, եւ իւր սպիտակութիւնը կը դառնայ՝ երբ արեւու ազգեցութիւնը կը գաղթի. բայց կա-

րելի չէ՝ նաեւ որ սպիտակամորթն ուրիշ բան չըլլայ, բայց ի՞նչ մեղմ կիմայի ներքեւ գունատած սեւամորթ մը: Երկու կարծիքն ալ առայժմ եմթադրութիւն են լոկ, զոր լուծել պէտք է ուշագիւր ընտելութիւններով, եւս:

Ճառասացութիւնը եղած բազմաթիւ, շատերը՝ անձուկ տեսակիտիւ՝ աւելի եւրոպական մարդաստանկան խնդրոց վրայ խօսելով: Գիտնականն լուշան խօսեցաւ՝ ի միջի այլոց՝ արեւելեան գրիչներու վրայ՝ ընդգրկմանալով այն սխալ կարծեաց թէ փետուր գրիչներն Արեւելեանց ծանօթ եղած չըլլան հին ատեններն: Բրիտանական թանգարանին մէջ կան այսօր 6 գեղեցիկ պղնձէ գրիչներ Տիգրաւ-Փիղեսար Գ. ի ժամանակէն, եւ ինքն ալ գտած է հատ մը ի Զմիւռնիա. արեւելեան գրիչներ կան նաեւ Օբսիդորթի եւ Վրացի թանգարանաց մէջ: Ասոնց ժամանակն որոշ է ըստ գիտնականին, ամէն ալ Ը դարէն են (Ն. Բ): Ծագման մասին այն կարծիքը յայտնեց թէ ասոնք Հայոց աշխարհի նախնական շրջանին կը վերաբերին: Նոյն օրն հանգիստն ծաշ մը տրուեցաւ մասնակից գիտնոց, ուր շատ բաժակաճառեր խօսուեցան: Խօսեցաւ նաեւ Մետրոպ Վ. Տէր-Մովսիսեան՝ բաժակն առաջարկելով ի պատիւ գերմանական բարձրագոյն ուսումնարանաց, որ այնչափ նպաստած են Հայ ազգին մտաւոր զարգացման՝ բազմաթիւ ընտիր Հայ աշակերտներ կրթելով:

Սկստ. 4ին ալ բացուեցաւ Արեւելագիտաց Համաժողով մը ի Ժընեւ, որուն նկատմամբ ուրիշ անգամ կը յուսանք տեղեկութիւն տալ:

ՀԱՆՍՈՍՈՒԿԱՆ

ՏՈՂԱՆԵՐԻ ՄԸ

Այլեւայլ ձեւ նշանագրերով՝ եղած յաջորդ տապանագիրն ընդօրինակուած է կեսաւրիայէ գրեթէ ութ ժամու հեռաւորութեամբ՝ Ագրիկ անուն գիւղի հայոց երկու հին գերեզմանատանց շատ մը տապանաքարերու միջին վրայէն: Սա եւ իւր նմաններն՝ որք կան այդ գերեզմանատանց մէջ տաճարներով, կարծեմ իրենց վրայ հեռաւոր հնութեան նշաններ ցոյց կու տան, եւ դուցէ նաեւ կապագովկիացոց կը վերաբերին: Ինչ շատ կարեւոր եւ հետաքրքրական թուեցան այս նշանագրերով